

- управління України (далі ЦДАВОВУ). – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 299.
3. Державний архів Київської області (далі ДАКО). – Ф. 2412. – Оп. 2. – Спр. 199.
 4. Голос Полтавщини. – 1941. – 26 жовтня.
 5. Нова Україна. – 1941. – 23 грудня.
 6. Українське життя. – 1941. – 5 листопада.
 7. Голос Волині. – 1941. – 27 грудня.
 8. Українське життя. – 1941. – 3 листопада.
 9. Бурко Д. Відродження Української Церкви в 1941–43 роках // Рідна Церква. – 1963. – Ч.56.
 10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп. 23. – Спр.124.
 11. Дзвін. – 1941. – 12 грудня.
 12. Голос Полтавщини. – 1942. – 18 липня.
 13. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф. 5166. – Оп. 1. – Спр.1.
 14. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 1. – Спр.1.
 15. ДАЧО. – Ф. 3001. – Оп. 1. – Спр.41.
 16. ЦДАВОВУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр.332.
 17. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр.183.
 18. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х томах. – Т. 4. Ч. 2 (XX ст.). – Нью-Йорк.–Бавди-Брук, 1976.
 19. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 186.
 20. ДАКО. – Ф. 2412. – Оп. 2. – Спр. 199.
 21. Державний архів Волинської області. – Ф. 1312. – Оп. 1. – Спр. 1298.
 22. ДАКО. – Ф. 2412. – Оп. 2. – Спр. 2.
 23. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 1. – Спр. 2, 3.

О.Ф. Нікілєв

ВИЩА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ СЕРЕДИНИ 1950-х – СЕРЕДИНИ 1960-х рр.

Аграрна політика держави середини 50-х – середини 60-х рр. XX ст. останнім часом стає предметом дедалі більшої уваги вітчизняних дослідників. В. Баран, В. Даниленко, С. Кульницький розглядають її в контексті соціально-еко-номічної і суспільно-політичної ситуації цього періоду [1]. Зміни в системі управління галуззю республіки та в її організаційно-виробничій структурі проаналізовано П. Панченком [2]. Заходи держави у сфері присадибного селянського господарства дослідили В.Марчук і С. Тимченко [3]. Вплив аграрних перетворень середини 50-х – середини 60-х рр. на українське село вивчала І. Лубко [4].

Проте свій інтерес історики зосереджують, в основному, на питаннях матеріально-технічного та господарсько-організаційного характеру. Через це не знайшов свого відображення цілий ряд сюжетів, зокрема процес інтелектуалізації матеріального виробництва колгоспного села, залучення до нього навчальних закладів, перш за все вищих. Хоча є дослідження, присвячені цьому аспекту, однак вони виконані в радянські часи і позначені особливостями історичної науки того часу [5]. У них висвітлено лише кількісний бік справи і взагалі не з'ясовані питання щодо прилучення навчальних закладів до потреб матеріального виробництва села у відповідності з політикою держави, пошуку державою найбільш оптимальної роботи вищих навчальних закладів за умов нових вимог щодо аграрної галузі.

Певною мірою заповнити існуючу прогалину власне й покликане це повідомлення. Об'єкт вивчення

– аграрна політика держави в середині 1950-х – середині 1960-х рр., предмет – вища сільськогосподарська школа України в контексті цієї політики.

Сільське господарство країни повоєнного періоду через політику, здійснювану щодо нього партійно-державним керівництвом на чолі з Й. Сталіним, знаходилося в дуже скрутному становищі. Безкомпромісне вилучення виробленого ним продукту на тлі обмеженого асигнування і матеріально-технічного забезпечення призвело до того, що село з багатьох показників не змогло вийти навіть на довоєнний рівень, що негативно позначилося на всіх сферах внутрішнього життя країни. У такій ситуації перед новим партійно-державним керівництвом, яке після смерті попереднього лідера очолив М. Хрущов, як пріоритетне постало завдання швидкого виведення з кризи аграрного виробництва. З цією метою була розроблена спеціальна програма ліквідації відставання галузі, потужного її піднесення в найкоротші строки, яку було прийнято на скликаному для цього у вересні 1953 р. пленумі ЦК КПРС.

У комплексі заходів фінансового, матеріально-технічного, організаційно-господарського, пропагандистсько-агітаційного характеру, задіяних для підйому сільського господарства, важливе місце відводилося і такому складнику, як підвищення інтелектуального потенціалу керівної та технологічної ланок його виробничої сфери. Проте у прийнятій програмі „класичним” формам – вузам і технікумам, призначення яких власне і полягає у формуванні інтелектуальної верстви працівників виробництва, належного місця не знайшлося. Лише наступного 1954 р. цю похибку виправили, прийнявши дві партійно-урядові постанови, у березні – „О недостатках в деле подготовки специалистов с высшим образованием и мерах устранения этих недостатков” та у вересні – „Об улучшении подготовки, распределении и использовании специалистов с высшим и средним специальным образованием”. Вони фактично визначили напрям трансформацій у сфері діяльності вищих навчальних закладів упродовж десятиліття.

Для реалізації розроблених у них положень було визнано за необхідне зосередити всі сільськогосподарські вузи в одному відомстві, власне – у Міністерстві вищої освіти СРСР, яке для цього було спеціально відтворене після своєї ліквідації в 1953 р. Проте такий крок стосовно сільськогосподарських вищих навчальних закладів не мав необхідної ефективності. Він лише закріпив ситуацію, що існувала в країні з 1946 р. – підготовкою фахівців аграрного профілю опікувалося одне міністерство (спочатку це було Міністерство вищої освіти, потім культури і знову – Мінвуз), а використовувало їх інше – Мінсільгосп. До того ж відомства були союзного рівня, що значно обмежувало можливості регіонів країни впливати на кількісні параметри для підготовки фахівців відповідно до своїх потреб.

Улітку 1956 р. сільгоспінститути передали Міністерству сільського господарства СРСР. Це певним чином сприяло вирішенню ряду їхніх потреб. У першу чергу зросли обсяги фінансування порівняно з часом перебування їх у віданні МВО. Однак питання кадрового забезпечення колгоспного виробництва

республіки залишалися віддаленими від його конкретних потреб, оскільки, як і раніше, підготовка спеціалістів сільського господарства продовжувала перебувати в компетенції загальнодержавних структур, які на свій розсуд визначали потреби аграрного виробництва республіки у фахівців тих чи інших спеціальностей.

У складі союзного міністерства сільгоспвузів республіки перебували до березня 1959 р. Потім у межах програми децентралізації управління економікою їх передали МСГ України. Чотирирічне перебування у сфері інтересів „рідного” відомства позитивно позначилося на ряді параметрів діяльності інститутів. Так, ще більше зросли обсяги їхнього фінансування, значно оперативнішим стало реагування на потреби галузі щодо тих чи інших категорій спеціалістів, помітно зросли й масштаби їхньої підготовки, дещо зменшився відсоток випускників, що направлялися на роботу за межі республіки.

Проте у 1963 р. цей позитивний процес обірвався. На вищому партійно-державному рівні було визнано за доцільне знову зосередити всі вищі сільськогосподарські навчальні заклади в руках Міністерства сільського господарства, де вони й перебували до 1991 р. За період з 1953 р. по 1991 р. аграрні інститути республіки шість разів передавали з одного відомства до іншого. І щоразу такий перехід супроводжувався зміною орієнтирів щодо вирішення завдань навчальних закладів, методів та шляхів їх досягнення. Усе це негативно позначилося на діяльності вузів, а в кінцевому підсумку – на забезпеченні кадрових потреб сільськогосподарської галузі республіки. Ситуація з підготовкою цієї категорії фахівців фактично була відображенням всієї аграрної політики державно-партійного керівництва того часу, яка відзначалася спонтанністю, непослідовністю, недостатнім осмисленням намічених заходів та непередбаченістю їх наслідків, а через це – частою зміною напрямів реалізації поставлених завдань.

Нечіткість позиції керівництва країни щодо вузів виявилася вже на початку виконання прийнятих у 1954 р. партійно-урядових постанов через відсутність механізму втілення їх у життя відповідними союзними структурами, єдності поглядів Центру та регіонів щодо шляхів і методів реалізації наміченого. Серйозні розбіжності, зокрема, мали місце щодо розуміння поняття „оптимізація мережі навчальних закладів”. Союзними органами це трактували не як відкриття вузів у районах з недостатнім рівнем забезпеченості навчальними закладами, а як механічне скорочення їх у благополучних щодо цього регіонах. До таких належала й Україна, на яку припадало 20 із 98 сільгоспвузів СРСР і яка за насиченістю ними поступалася лише Російській Федерації. Однак у республіці мережа інститутів цього профілю складалася в основному у передвоєнний період відповідно до тогочасних потреб країни. У повоєнні роки відродження її відбувалося у тому ж самому форматі, проте без урахування демографічних і територіальних змін, що сталися в першій половині 1940-х рр. З дев'яти областей, утворених на територіях, що відійшли до Радянського Союзу і ввійшли до складу України, лише в одній – Львівській – було організовано два вузи сільськогосподарського профілю. Із 18 інститутів східної частини республіки

10 розташовувалося в Київській та Харківській облас-тах. Тобто, непропорційність щодо розміщення вузів мала місце ще в довоєнний період, однак деякою мірою її пом'якшували менші розміри республіки та переважне використання випускників в управлінських, плануючих і контролюючих структурах та науково-дослідних установах. Унаслідок збільшення території республіки на третину, станом на 1954 р., в сільському господарстві України не вистачало більше 50 000 спеціалістів вищої кваліфікації. За існуючих на той час масштабів їхньої підготовки, задоволення потреб виробничої сфери мало відбутися: щодо інженерів-механіків – у 1968 р., агрономів – у 1970 р., зоотехніків – у 1982 р. [6, 16].

Українське керівництво, керуючись інтересами республіканської аграрної галузі, які полягали у прискоренні кількісного та якісного формування інтелектуального потенціалу всіх ланок виробничої сфери, пропонувало здійснити вдосконалення мережі навчальних закладів без порушення чинної географії їх розташування через об'єднання функціонуючих у межах одного міста вузів сільськогосподарського профілю, створивши таким чином потужніші навчальні заклади, що дозволило б, по-перше, економніше й ефективніше використовувати їх науковий потенціал, по-друге, збільшити обсяги підготовки спеціалістів відповідно до потреб галузі, по-третє, значно знизити вартість підготовки фахівців. Проте пропонований республіканським керівництвом підхід щодо вирішення проблеми не був узятий до уваги відповідними союзними органами, які пішли шляхом вдосконалення мережі сільгоспвузів у напрямку механічного скорочення їхньої кількості, виходячи з власного розуміння доцільності такого кроку. В результаті відбувалася не оптимізація кількості навчальних закладів в областях з найбільшою їх насиченістю, а навпаки, планувалася ліквідація їх там, де в цю-му необхідності не було. Так, за пропозицією союзних органів, у 1955 р. було намічено об'єднати Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут із Житомирським, Київський із Білоцерківським, наполовину зменшити кількість вузів у південній частині України, оскільки, як вони вважали, у цьому регіоні їх було забагато. Планувалося об'єднати Одеський сільськогосподарський інститут із Кримським, Дніпропетровський із Мелітопольським механізації сільського господарства. Такий підхід викликав обурення як колективів вузів, так і органів сільського господарства республіки, яке підтримали партійні, господарські та наукові структури найвищого республіканського рівня.

Від запланованої оптимізації у такий спосіб союзному керівництву довелося втриматися. Проте намічений курс почав реалізовуватися у м'якшій формі, через скорочення набору на одні спеціальності й припинення його на інші під приводом того, що Україна не потребує такої кількості фахівців того чи іншого профілю. Ці кроки пояснювалися також об'єктивною ситуацією. По-перше, необхідністю приведення до потреб повоєнного села номенклатури спеціальностей у вузах, яка значною мірою відображала довоєнну спрямованість на підготовку спеціалістів для керівних органів, науково-дослідницької та викладацької діяльності. У першу чергу це стосувалося так званих вузьких спеціальностей і спеціалізацій, в яких виробнича

сфера не відчувала гострої потреби. Було скорочено, а в ряді вузів закрито взагалі, підготовку фахівців за такими спеціальностями, як „грунтознавство”, „агрохімія”, „лісоводство”, „агромеліорація”, „овочівництво”, „виноградарство”, „плодівництво” та ін. У Дніпропетровському, Одеському та Херсонському сільськогосподарських інститутах припинили підготовку агрономів-бавовнярів (вузи забезпечували бавовнярські господарства південних областей України такими спеціалістами). Цей захід загострив потребу республіки щодо фахівців цієї галузі, яка й без того була складною через направлення у значній кількості випускників цієї категорії в інші регіони СРСР.

Паралельно зі скороченням спеціальностей і спеціалізацій почала здійснюватися так звана оптимізація прийому до вузів. Вона полягала у перерозподілі прийомів у навчальні заклади в межах встановленої для республіки норми. Згідно з планами союзних органів, було зменшено набір у так звані „центральні” вузи і збільшено за їх рахунок – у „периферійні”. Хоча стосовно сільськогосподарських вузів таке визначення було досить умовним. Лише чотири з них: Уманський, Кам’янець-Подільський, Білоцерківський сільсько-господарські та Мелітопольський механізації сільського господарства інститути, – були розташовані в містах обласного підпорядкування. Решта – 16 – функціонували в обласних і столичному центрах.

Такий підхід не враховував регіональної специфіки, ступеню насиченості території навчальними закладами, їх спеціалізації, наявності в регіоні підготовки цього профілю. В результаті такі дії ставали додатковим ускладнюючим фактором у діяльності вузів республіки і загострювали ситуацію з забезпечення регіону потрібними кваліфікованими кадрами.

Наприклад, у 1956 р. у „центральных” львівських сільськогосподарському і зоотехнічному інститутах, які переважно готували кадри для 10 західних і південно-західних областей, при щорічному загальному випуску 450 спеціалістів, прийом був загалом скорочений на 75 чол.; Дніпропетровському, Одеському, Кримському і Херсонському сільськогосподарських інститутах, що обслуговували області південної частини республіки, було скорочено по 50 чол. у кожному [8, 108]. До того ж, 1956 р. союзне міністерство визнало підготовку зоотехніків у масштабах України більшою за потреби її виробництва і скоротило їх прийом на 150 чол. (з 650 до 500), водночас у республіці було запропоновано ліквідувати три спеціалізовані вузи і два факультети, що здійснювали підготовку ветеринарів, створивши на їх основі три факультети [9, 137].

У межах обраного курсу на „оптимізацію” діяльності сільгоспвузів союзний центр почав реалізовувати ще один захід – перегляд мережі факультетів, який полягав або в їх ліквідації, або переведенні з одного навчального закладу до іншого. Мотивувалося це відсутністю необхідної матеріально-технічної бази для підготовки фахівців відповідного профілю. При цьому не враховувалися наслідки таких дій для колективів вузів, де відбувалося закриття факультету. До того ж, як правило, інформація про прийняте рішення надавалася не заздалегідь, а напередодні зазначеної дати, зазвичай, перед початком

навчального року. Цим і керівники вузів, і викладацькі колективи ставилися у складну морально-етичну, кадрову тощо ситуацію, страждали серйозно й інтереси вже зарахованих студентів. Так, у 1956 р. Мінвуз СРСР довів до відома керівництва Одеського сільськогосподарського інституту про припинення діяльності зоотехнічного факультету і переведення його до Кам’янець-Подільського інституту за 14 днів до початку занять. Ректорат Київського ветеринарного інституту отримав аналогічне повідомлення 30 липня. У Кримському сільськогосподарському інституті доводилося про скорочення плану прийому у вуз на третину 26 липня, коли вступна кампанія майже завершилася [10, 160].

Зневажання інтересами вузів, викладачів, студентів набуло значного розмаху. Навчальні заклади позбавлялися перспектив щодо підготовки спеціалістів, змінювалася навіть їх первинна профільність. Це ускладнювало в республіці процес формування виробничих і керівних ланок матеріальної сфери села для прискореного піднесення сільського господарства. Наприклад, до 1955/56 навчального року Дніпропетровський СГІ мав три факультети: зоотехнічний, агрономічний і гідромеліоративний (останній було відкрито в 1951 р.). У результаті переведення першого з них до Кам’янець-Подільського СГІ, третього – до Київського гідромеліоративного інституту, вуз мав лише один факультет – агрономічний, до того ж прийом на який скорочувався на 50 чоловік, з перспективою його закриття взагалі. Того ж року на базу ДСГІ з Кримського СГІ було переведено факультет механізації сільського господарства [11, 6]. Практично інститут біологічного профілю став інженерним і вся його навчальна і науково-виробнича інфраструктура, зорієнтована на підготовку агрономів і зоотехніків, опинилася перед загрозою руйнації.

Водночас поява нових факультетів у вузах, куди вони передавалися, призводила до ускладнення їх як виробничої, так і навчальної діяльності через необхідність вирішення значного кола проблем, пов’язаних з формуванням викладацького складу, створенням необхідної матеріально-технічної навчальної бази. Щоб увійти в нормальний робочий ритм, їм було потрібно декілька років. Так, Дніпропетровський СГІ, який не мав викладачів дисциплін з підготовки інженерів-механіків, змушений був звернутися до союзного Міністерства вищої освіти з проханням направити для нього спеціалістів із Кримського СГІ та інших вузів [11, 28]. Аналогічною була ситуація і з матеріально-технічною базою нового факультету. Для його нормального функціонування з КрСГІ мало надійти обладнання для 11 лабораторій та 5 навчальних майстерень, однак було передано лише для однієї майстерні та й то застаріле і зношене. Керівництво ДСГІ вимушене було порушити клопотання перед МВО про виділення необхідних коштів для закупівлі відсутнього устаткування [11, 284; 12, 4]. Проте і те обладнання, яке надійшло з переведеним факультетом, ніде було розмістити через брак навчальних площ для підготовки спеціалістів саме такого профілю. Інституту знадобилося декілька років, аби пристосуватися до нової спеціальності. Однак і через чотири роки, тобто у 1960 р., лабораторії факультету та їхнє обладнання ще не відповідали вимогам вищої школи. Більшість машин стояло просто

неба. Їх вивчали методом простого спостереження, а в дощову погоду – по плакатах [13, 12].

Здійснювана центром „оптимізація” мережі факультетів призвела до збільшення в республіці малопрофільних вузів, що загрожувало їх подальшому функціонуванню. Так, у 1954–1958 рр. кількість однофакультетних навчальних закладів зросла до п’яти (при тому, що два таких вузи вже припинили своє існування), а для дев’яти двофакультетних актуальною була перспектива звуження профільності. Унаслідок такої „оптимізації” діяльності вузів, незважаючи навіть на появу в республіканському реєстрі додатково ще двох інститутів – Кам’янець-Подільського та Кримського (перейшов у відання України після включення до її складу Кримської області РРФСР), кількість вищих навчальних закладів скоротилася до 17, що супроводжувалося зменшенням випуску дипломованих спеціалістів. За період з 1954 р. по 1959 р. на денну форму навчання прийом на І курс скоротилися з 5500 до 3170 чол. [14, 153]. Виправити негативну ситуацію намагалися за рахунок збільшення прийомів на заочні відділення. Саме цю форму підготовки фахівців для сільськогосподарського виробництва союзні структури вважали найбільш вигідною, однак не розвивали її відповідно до потреб республіки. У 1958 р. прийом на перший курс заочних відділень становив 4900 чол., а на 1959 р. союзне керівництво запланувало збільшення його лише на 50 чол., хоча, за даними республіканського Міністерства сільського господарства, необхідно було прийняти щонайменше 7200 першокурсників [14, 190].

Погіршення показників роботи вузів поставило питання про необхідність зміни негативних тенденцій. Для цього у березні 1959 р. постановою Ради Міністрів СРСР вищі сільськогосподарські навчальні заклади республіки переводилися у підпорядкування Мінсільгоспу України. Їх фінансування перекладалося на республіканський бюджет. З переходом до „свого” міністерства ситуація у вищій сільськогосподарській школі значно поліпшилася. Збільшилося асигнування вузів, активніше зміцнювалася матеріальна база, збільшувалися набори, що відповідало потребам сільського господарства республіки. Так, уже в 1963 р. у сільгоспвузах діяло 54 факультети, порівняно з 32 у 1958 р. [15, 35]. Саме більша самостійність надала можливість республіці зайнятися зміцненням бухгалтерсько-облікової ланки в колгоспах. Було відкрито 6 економічних факультетів, де готували бухгалтерів і економістів сільськогосподарських артілей. Водночас було збільшено і прийоми на всі інші спеціальності. У цілому ж у республіці за час підпорядкування їй вузів набори порівняно з 1959 р. зросли на 1329 чол. [8, 135].

Проте, незважаючи на перебування вузів у республіканському віданні, союзне керівництво продовжувало політику подальшої їх оптимізації. На рубежі 1950-х – 1960-х рр., визначивши курс на наближення навчальних закладів до виробництва, центр запропонував перемістити їх у сільську місцевість, на виробничу базу власних навчальних господарств. Україні було запропоновано за 1960–1965 рр. змінити у такий спосіб дислокацію восьми вузів. Для повноцінного функціонування навчальних закладів знадобилася відповідна соціально-побутова й навчально-виробнича інфраструктура, для

створення якої необхідно було, як мінімум, 328 млн крб. Через недостатнє економічне обґрунтування прийнятого рішення, реалізація його відбувалася вкрай повільно. Не вистачало коштів. Наприклад, із заявлених на 1960 р. 70 млн крб для початку будівництва, Мінсільгосп України зміг виділити сільгоспвузам лише 20 млн, оскільки замість обіцяної для аграрної галузі республіки суми, отримав від центру лише третину [16, 34].

Після звільнення з посади у 1964 р. головного генератора трансформацій у сільському господарстві М. Хрущова, реалізація ідеї переміщення навчальних закладів у сільську місцевість була припинена. За цей час у свої учгоспи встигли перебазуватися лише два вузи – Львівський сільськогосподарський та Харківський зооветеринарний інститути, що було найлегше зробити, оскільки їх господарства знаходилися на околицях міст.

Таким чином, за умов аграрної політики держави, що здійснювалася впродовж першої половини 50-х – першої половини 60-х рр., спрямованої на потужне піднесення сільського господарства, вища сільськогосподарська школа не була задіяна належним чином. Застосування її можливостей щодо підвищення інтелектуального потенціалу керівних і технологічних ланок матеріального виробництва села відбувалося непослідовно і суперечливо, супроводжувалося перманентними організаційними і структурними трансформаціями. В основі цього факту лежала невизначеність вищого партійно-державного керівництва, очолюваного М. Хрущовим, щодо неї як до не важливого чинника у виробленні сільськогосподарської продукції. Проте кінцевим результатом експериментів з вузами стало остаточне усвідомлення на всіх рівнях владної вертикалі призначення саме вищої сільськогосподарської школи як важливого джерела інтелектуального забезпечення керівних і технологічних ланок аграрного виробництва, що було з усією повнотою реалізовано у наступному періоді.

1. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. – Л., 1992; Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). – К., 1999; Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956–1964 рр.) // Історія України. – 1997. – № 8.
2. Панченко П.П. Тенденції трансформації сільського господарства України та управління 50-х – 60-х рр. ХХ ст. // Український селянин. – 2001. – № 2.
3. Марчук В.В., Тимченко С.М. До проблеми визначення етапів державної політики щодо підсобних особистих господарств сільського населення в 1955–1965 рр. // Український селянин. – 2001. – № 3.
4. Лубко І.В. Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1955–1965): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Донецьк, 2002.
5. Бабий В.С. Партийное руководство развитием сельскохозяйственного образования на Украине (1959–1965 гг.): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. – К., 1967; Бабич Д.И. Деятельность партийных организаций Украины по подготовке для сельского хозяйства руководящих кадров (1959–1965): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. – К., 1978; Петренко С.О. О подготовке сельскохозяйственных кадров на Украине (1946–1965) // История СССР. – 1969. – № 4.
6. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 828.
7. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 924.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і

- управління (далі – ЦДАВОВУ).– Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 235.
9. ЦДАВОВУ.– Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 237.
10. ЦДАГОУ.– Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2441.
11. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 4419. – Оп. 1. – Спр. 283.
12. ДАДО.– Ф. 4419. – Оп. 1. – Спр. 283.
13. ДАДО.– Ф. 4419. – Оп. 1. – Спр. 545.
14. ЦДАВОВУ.– Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 991.
15. Російський державний архів економіки.– Ф. 7486. – Оп. 18. – Спр. 3184.
16. ЦДАГОУ.– Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 924.

Я.А. Федоренко

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ „ВІДЛИГИ”

Традиційна обрядовість – складова української духовної культури. Її вивчення є актуальним, зважаючи на сучасний національний ренесанс. Крім того, звернення до цієї теми має і об’єктивно-науковий характер. Як відомо, більшовики негативно ставилися до всього того, що уособлювало „старий світ”. Не стала винятком і традиційна обрядовість українців, яка, незважаючи на чисельні експерименти, змогла зберегтися, пристосувавшись до тих чи інших умов, зазнавши трансформацій. Відбулося формування і радянської обрядовості, найцікавішим етапом її становлення та існування є період „відлиги”. Огляд історіографії засвідчує, що спеціально обрана нами тема не вивчалася. Окремі фрагменти відображено у роботах Т.Д. Гірника, О.Ф. Кувеньової, Е.В. Нагірняка. Автор статті ставить за мету розкрити трансформацію традиційної обрядовості у період хрущовської „відлиги”. Об’єкт вивчення – традиційна обрядовість, предмет – її трансформація в окреслений період.

На початку 60-х років радянські владні структури дійшли висновку, що з релігією можна боротися не лише шляхом закриття храмів, утисками духовенства, високими податками, а і запровадженням у побуті людей безрелігійних громадських обрядів. Як вважали партійні чиновники, багато релігійних обрядів розраховані на молодь, дітей. Дитячу уяву, їхню психіку вражала, на їхню думку, ефектна обстановка церкви або молільного дому [1,38].

На проведеній за ініціативи ЦК КПРС у лютому 1962 року Всесоюзній конференції з проблем науково-атеїстичної пропаганди окреслилася думка, що релігійні звичаї та традиції слід витіснити новими святами і ритуалами для задоволення естетичних та емоційних потреб віруючих. Незабаром з’явилися відповідні партійні документи. Так, у постанові ЦК КП України „Про стан та заходи поліпшення науково-атеїстичного виховання трудящих в Українській РСР” від 9 жовтня 1962 року партійним та радянським органам пропонувалося створити у містах та селах будинки для урочистої реєстрації шлюбів, систематично займатися питанням запровадження нових обрядів [2, 52]. Саме на них покладалася відповідальність за узагальнення досвіду впровадження в побут нових обрядів.

У багатьох областях республіки до справи місцеве керівництво підійшло неформально, що дозволяло людям урочисто відзначати пам’ятні для них події. В той же час це викликало непорозуміння, різке

протиставлення релігійної та громадянської обрядовості, утиски за місцем роботи чи навчання тих, хто брав участь у релігійних обрядах. Свободи, як такої, практично не було.

Введення нових обрядів торкнулося і українського села. Так, владою було схвалено рішення не відзначати так званих храмових свят – дня вшанування певного святого, на честь якого побудована церква чи її престолі і який вважався „небесним покровителем села”. Замість „храмів” почали відзначатися місцеві колгоспні свята: механізатора, дата заснування колгоспу, день колективного відпочинку тощо [3, 6].

Досить популярними стали трудові свята, проведенням яких влада намагалася зменшити вплив релігійних або взагалі замінити їх. Це насамперед свято посвячення у хлібороби, вшанування передовиків виробництва, врожаю, серпа і молота [4, 30]. Останнє вважалося святом взаємодії робітників і селян. У Донбасі та Львівсько-Волинському вугільних басейнах урочистою формою цього свята стало вручення сільським працівникам шахтарської лампочки, а робітникам – снопа пшениці або каравай хліба [5,41].

Обов’язковими для святкування залишалися Перше травня, річниця Великого Жовтня, День Радянської Конституції та Радянської Армії, День Перемоги, 8 березня та інші.

На селі найстійкішими виявились обряди, пов’язані з весіллям, хоча їх система спростилася і скоротилася [6, 687]. В цей час у селах широко побутує народне весілля. Для нього характерне переплетіння старих народних традицій з новими. Як відомо, традиційне весілля складалося з декількох частин, кожна з яких мала певний зміст і значення: сватання, заручини, дівич вечір, гільце, коровай, власне весілля, перезва.

На початку 1960-х років став популярним ритуал комсомольського весілля. Оформлювався шлюб у палаці одруження, клубі чи сільській раді, в так званій кімнаті щастя. Приміщення клубу прикрашалося гаслами „Ласкаво просимо, дорогі друзі”, „Міцна сім’я – міцна держава”. Зал клубу вбиралася по-святковому, на сцені стіл для реєстрації, стільці для молодят та їхніх родичів, стіл із шампанським і фруктами. Біля клубу весільний поїзд зустрічав голова колгоспу чи голова селищної ради [8,29].

Після реєстрації молодих зустрічали батьки з хлібом та сіллю на вишиваному рушникові. Потім молодий заводив молоду за святково накритий стіл. Біля них сідали батьки, представники комсомолу, керівники підприємства, установи чи колгоспу.

Ще однією традиційною церемонією на весіллі стало дарування молодим. Подарунки вручали від підприємства, колгоспу, рідних, знайомих і друзів, розкладаючи їх на розгляд всіх присутніх. Часто подарунками ставали виготовлені друзями власноруч побутові речі. В цей час стало вже популярною традицією фотографуватися під час реєстрації шлюбу, за весільним столом, при даруванні та під час інших весільних заходів. Наприкінці весілля молодого і молоду з „комсомольським приданим” у супроводі батьків відвозили до їхнього майбутнього місця проживання [7, 37].

По-новому стали відзначати день новонародженого або родини. Так, наприклад, у селі Веснянки Хмельницької області реєстрація народження відбувалася у святковій обстановці в клубі